

Âmidî kelâm, usûl-i fıkıh, felsefe ve mantık sahasındaki eserleriyle meşhurdur. Kaynaklar onun müdekkik bir âlim, kuvvetli bir hatip ve iyi bir müderris olduğunu bildirirler. Usûl-i fıkıhta meseleleri *fürû**dan tecrit edip akfî istidlâl yolunu seçen ve mezhepleri tahkike önem veren bir *usul**cü olarak tanınır. Özellikle *hilâf** ve *cedel** ilminde önemli bir yer işgal eden Âmidî, hilâf ilminde kendine has bir usul ortaya koymuş, bu sahanın en büyük isimlerinden Es'ad b. Muhammed el-Mîhenî ve Şerîf el-Merâgî'nin eserlerini şerhederek metotlarını takviye etmiştir. Muteahhir kelâmcılardan olan Âmidî, kendisinden önceki kelâm âlimlerinin fikirlerini dikkatli bir şekilde tenkide tâbi tutmuş, Fahreddin er-Râzî'nin geliştirdiği felsefe-kelâm yaklaşımını daha da ileriye götürmüş, hatta kemalâtın ancak akfî ilimlere tam mânasıyla vâkıf olmak suretiyle elde edileceğini savunmuştur. Böylece İslâm dünyasına asırlarca hâkim olan felsefî kelâm anlayışının öncüleri arasında yer almış, mütekaddim kelâmcıların çeşitli konulara ait görüşlerini zayıf bularak eserlerinde tenkit etmiştir. Bu arada kavramların reel olduğu görüşünü, ilzam metodunu ve "gâib'in "şâhid"le (duyular ötesinin duyular âlemiyle) kıyaslanmasını reddetmiştir. Naklî ve sem'î delillerin hatâbî (bk. HATÂBE) bir değer taşıdığını kabul eden Âmidî, âlemin *hudûs**una cevher ve arazın *hudûs*uyla değil, *mümkin**in ademden sonra var olması yoluyla istidlâl etmiştir (bk. Hasan Mahmûd Abdüllatif, s. 11-16). Ona göre Allah'ın sıfatları akfî delillerden ziyade üzerinde icmâ vuku bulan naklî-sem'î delillerle bilinir. O, kelâmcıların vahdâniyet delilini de zayıf bularak orijinal bir delil getirmiş (bk. a.g.e., s. 151-153, 262), sıfât-ı sübûtiyyeye "nefsiyye" adını vererek sıfât-ı hâliyyeyi reddetmiş ve haberî sıfatları te'vile tâbi tutmuştur. *Rû'yetullah**, Allah'ın cihetten tenzih ve ef'âl-i ilâhiyye konularındaki akfî delilleri de yeni bir tarzda ele alan Âmidî kelâm ilminde birtakım yenilikler meydana getirmeyi başarmış, böylece orijinal görüşler ortaya koyabilen mütefekkir bir âlim olduğunu göstermiştir. İbn Teymiyye, Âmidî'nin, kelâmcıların dayandıkları delilleri tenkit edip bunları yeniden ele almasını kelâm ilminin aleyhinde bir delil kabul eder ve kelâmcıların delillerine itiraz ederken bu hususu bazan malzeme olarak kullanır (bk. *Mecmû'u fetâvâ*, V, 562; VI, 280), bazan da

onun itirazlarını çelişik bulur (bk. a.g.e., VI, 336).

Eserleri. Âmidî'nin yirmiden fazla eser yazdığı nakledilir. Ona nisbet edilen kitapların belli başlıları şunlardır: 1. *Ebkârü'l-efkâr**. Kelâma dair olan bu hacimli eser henüz basılmamıştır. Çeşitli yazma nüshaları vardır (meselâ Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 5452, Süleymaniye, nr. 747; Köprülü Ktp., nr. 794). 2. *Ğayetü'l-merâm fî 'ilmi'l-kelâm. Ebkarü'l-efkâr*'dan daha muhtasar bir kelâm kitabı olup Hasan Mahmûd eş-Şâfiî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Kahire 1971). 3. *Risâle fî 'ilmillâh* (Medine, ts.). 4. *el-İhkâm* fî uşûl-i-ahkâm*. Mütekellimîn metoduna göre yazılmış en önemli fıkıh usulü kitaplarından biri olup Kâdî Abdülcebbar'ın *el-'Umed*, Cüveynî'nin *el-Burhân*, Ebül-Hüseyn el-Basrî'nin *el-Mu'temed* ve Gazzâlî'nin *el-Mustaş-fâ* adlı eserlerinin mükemmel bir hulâsasını mahiyetindedir. Kahire'de (1332) ve son olarak İbrâhim el-Acûz'un eklediği hâşiyelerle birlikte dört cilt olarak Beyrut'ta yayımlanmıştır (1985). 5. *Münteha's-sûl fî 'ilmi'l-uşûl. el-İhkâm*'ın muhtasarıdır (Kahire, ts.). 6. *Kitâbü'l-Cedel* (Bibliothèque Nationale, nr. 5318). 7. *Dekâ'îku'l-hakâ'ik fî'l-mantık* (Bârûdî Ktp., Beyrut; bk. RAAD, V, 134). 8. *el-Mübîn fî me'ânî elfâz'l-hukemâ** ve *l-mütekellimîn*. Felsefe ve mantıkla ilgili terminolojik sözlükten ibaret olan bu kitap Hasan Mahmûd eş-Şâfiî'nin tahkikiyle yayımlanmıştır (Kahire 1983). 9. *Keşfüt-temvîhât*. İbn Sînâ'nın *el-İşârât* adlı eserinin şerhidir (Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 2519). 10. *el-Me'âziz 'âle'r-Râzî*. Bu kitapta Fahreddin er-Râzî'nin *el-Me'âzizü'l-'âliye* adlı eserini ihtisar ederek tenkide tâbi tutmuştur. 11. *el-Bâhir fî 'ulûm'l-evâ'il ve'l-evâ'hir*. Müellifin felsefeye dair en hacimli eseridir. 12. *Rumûzü'l-künûz*. Orta boy 118 varak olan eser, konularının büyük çoğunluğu mantık, cedel ve tabiat felsefesine ayrılmasına rağmen, sonuna sıfat, nübüvât, âhiret ve imâmet bahislerinden oluşan çok kısa bir ilâhiyyât kısmı eklenerek kelâmî bir kitap hüviyetine büründürülmüştür. Nuruosmaniye Kütüphanesi'nde bir yazma nüshası mevcuttur (nr. 2688). Ayrıca *et-Tercihât fî'l-hilâf*, *Mu'âhazât fî'l-hilâf*, *Lübâbü'l-elbâb*, *Menâ' ihû'l-karâ'ih*, *şerhu Cedeli's-Şerîf* adlı eserleri kaynaklarda zikredilmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi kataloglarında Âmidî'ye atfedilen *Şerhu't-Tehzîb* ona ait değildir (bk. Süleymaniye Ktp., Mihrişah, nr. 292).

BİBLİYOGRAFYA :

Hasan Mahmûd Abdüllatif, *Ğayetü'l-merâm* [Âmidî], Kahire 1971, Mukaddime, s. 8-16, 151-153, 262; İbnü'l-Kıftî, *İhbârü'l-'ulemâ**, Leipzig 1903, s. 240; Sibt İbnü'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-zamân*, II, 691; İbn Ebû Usaybia, *Uyûnü'l-enbâ** (nşr. Nizâr Rızâ), Beyrut 1965, s. 650-651; İbn Hallikân, *Vefeyât*, III, 293; Sübkî, *Tabakât*, VIII, 306; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, V, 562; VI, 73, 247, 280, 336; XII, 203; Zehebî, *el-'İber*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 3079, II, vr. 83^b; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümüz-zâhire*, Kahire 1936, IV, 285; Süyûtî, *Hüs-nü'l-muhâdara*, I, 451; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, II, 179; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, V, 144; Sıddîk Hasan Han, *Ebcadü'l-'ulûm*, Behopal 1296, III, 803; Brockelmann, *GAL*, I, 393; *Suppl.*, I, 678; a.m.f. — D. Sourdel, "al-Âmidî", *EI*² (Fr.), I, 446; Ramazan Şeşen, *Salahaddin Deurinde Eyyübîler*, İstanbul 1983, s. 368-370; RAAD, V, 134; İsmail Hakkı İzmirli, "Âmidî", *İTA*, I, 379-384; M. Şerefeddin Yaltkaya, "Âmidî", *İA*, I, 400.

EMRULLAH YÜKSEL

ÂMİL

(الامل)

İslâm tarihinde genel olarak memur ve özellikle vergi memuru anlamında kullanılan bir terim.

Sözlükte, "bir iş yapan, işçi, zanaat-kâr; mızrağın üst kısmı" gibi mânalara gelmektedir. Bu kelime Kur'an ve Sünnet'te hem sözlük hem de terim anlamlarında kullanılmıştır. Âmil Kur'an-ı Kerim'de daha çok iyi veya kötü amel işleyenlerle ilgili olarak geçmekte (bk. Âl-i İmrân 3/136, 195; Hüd 11/121; el-Mü'minün 23/63), ayrıca zekât işlerinde çalışan memur anlamında zikredilmekte ve âmillerin zekâtıdan pay alacakları belirtilmektedir (bk. et-Tevbe 9/60). Hadislerde ise genel olarak idareci ve özellikle vergi tahsildarı mânasında kullanılmaktadır. Bunun yanında hadislerde hemen hemen aynı anlamda olmak üzere arîf, âşir, câbî, emîn, hâzin, sâi ve musaddık kelimelerinin kullanıldığı da görülmektedir (bk. Wensinck, *Mu'cem*, ilgili maddeler). Ayrıca *mudârebe** şirketinde bilfiil çalışan kimseye *mudârib* denildiği gibi âmil de denmektedir.

Zekât gelirlerinin -bunlar ister açık malların (emvâl-i zâhire) ister gizli malların (emvâl-i bâtına) zekâtı olsun- Hz. Peygamber döneminden itibaren âmiller vasıtasıyla toplandığı bilinmektedir. Yine bu dönem uygulamalarından anlaşıldığına göre âmil sadece zekât gelirlerini değil ganimet, fey, cizye, haraç gibi İslâm devletinin diğer gelir ve vergilerinin tarh, tahakkuk, tahsil ve taksimleriyle

de görevli olan kimsedir. Nitekim Hz. Peygamber ganimet gelirlerinden devletin hissesine düşen beşte bir (humus) ile ilgili olarak Mahmiye b. Cezz'i, altın-gümüş maden ve paralar için Bilâl-i Habeşî'yi, genel olarak zekât gelirleri konusunda Zübeyr b. Avvâm ve Cehm b. Salt'ı, özellikle hurmaların zekâtıyla ilgili olarak da Abdurrahman b. Avf'ı âmil tayin etmiştir. Bunun dışında bir bölgeye geniş idarî ve malî yetkilerle donatılmış âmillerin tayin edildiği de bilinmektedir. Yemen'e âmil olarak gönderilen Muâz b. Cebel bir vergi memurunun yetkilerine sahipti. Özellikle ilk dönemlerde âmilin sadece bir vergi memuru değil, genel olarak İslâm devletinde görevli memur olduğu görülmektedir. Hatta bu anlamda halifeye de âmil denmiştir. Hz. Peygamber döneminde âmillerin görev ve yetki sınırlarının gönderildikleri bölgelere ve gönderilen şahıslara göre farklılık gösterdiği ve umumiyetle Medine dışına gönderilen âmillerin görev ve yetkilerinin daha geniş tutulduğu anlaşılmaktadır. İslâm tarihinin sonraki dönemlerinde âmillerin görev ve yetkileri dönemlere ve bölgelere göre daralmış veya genişlemiştir.

Hulefâ-yi Râşidîn döneminde de âmil kelimesiyle hem genel olarak devlet memuru hem de vergi memurunun kastedildiği bilinmektedir. Nitekim Hz. Ebû Bekir Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e vali tayin ederken ona vergi tahsildarlığı sorumluluğunu da yüklemiştir. Hz. Ömer de Arfece b. Herseme'yi Musul'a, Mucâşî' b. Mes'ûd'u Basra'ya haraç ve zekât âmili olarak gönderirken Abdullah b. Mes'ûd'u Küfe'ye hem vergi tahsili hem de kadılık yetkisiyle tayin etmiştir. Aynı şekilde Hz. Osman döneminde Suriye ordularının kumandanına âmil denildiği (bk. *El'İ* [İng.], I, 435), Abdullah b. Abbas'ın Hz. Ali tarafından Basra'ya âmil-vali olarak tayin edildiği bilinmektedir (bk. *A'yanü's-Şt'a*, VIII, 56). Kaynaklarda belirtildiğine göre Hz. Ömer tayin ettiği âmillerle görev ve yetkilerini belirten bir berat verir, uymaları gereken esasları belirtir ve lüzumlu tavsiyelerde bulunurdu. Ayrıca hac mevsiminde âmillerini Medine'ye çağırır, kendilerinden bilgi alırdı. Haklarında şikâyet bulunanlar için soruşturma açar, bunun sonunda suçlu bulduklarını azledirdi. Hz. Ömer âmillerinden görevlerine başlamadan önce mal beyanında bulunmalarını da ister, sonradan mal varlıklarında şüpheli artış görülenlerin durumlarını araştırırdı.

Emevî ve Abbâsî dönemlerinde âmil teriminin vali için kullanılması yanında

daha çok vergi memuru anlamında kullanıldığı görülmektedir. Abbâsiler'de âmiller merkezden tayin edildiği gibi uzak bölgelerde geniş yetkileri olan bölge valileri tarafından da tayin edilmişlerdir. Şii Büveyhîler'de bu kelime genel olarak vergi memuru anlamındadır. Kalkaşendî'nin naklettiği bu döneme ait iki emannâmede "haraç âmilleri" (ummâlû'l-harâc) terimine rastlanmaktadır (bk. *Şubhu'l-a'sâ*, XIII, 337-338).

Müslüman Türk devletlerinde âmil kelimesi genel olarak malî işlerle ilgili memur anlamında kullanılmıştır. Sâmânîler'de âmil vergi tahsildarı demektir. Karahanlılar'da, özellikle Batı Karahanlılar'da XI. yüzyıldan itibaren bir maliye memuru olarak âmilin varlığına rastlanmaktadır (bk. Genç, s. 263). Gazneliler ve Selçuklular'da âmil hem vergi memuru hem de genel anlamda devlet memurudur (bk. Nizâmülmülk, s. 46, 76, 221, 231, 235; Köymen, II, 16, 230, 273). Hârizmşahlar'da ise âmillerin malî yetkilerinin yanı sıra bazı idarî yetkilerinin de olduğu görülmektedir. Memlükler'de ve Osmanlılar'da da âmil terimine rastlanmaktadır (bk. Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 364; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 342). Osmanlı Devleti'nde âmil, çeşitli tarihî metinlerde ve muhtelif kanunnâmelerde vergi tahsili ile görevli memur, **mültezim*** veya mültezim adına tahsilât yapan kimse anlamında kullanılmıştır (bk. Heyd, s. 14, 89, 242, 245, 295, 297). Devlet adına vergi toplamakla görevli olan âmil, kanunnâmelere göre ayrıca bazı önemli yetkilere de sahipti. Meselâ İstanbul civarındaki ortakçı köylerde belirli şartlarla mahsulü istediği gibi toplayabilir, ancak köylerin idaresi ile ilgili hususlarda tek başına karar veremezdi. Bunun için muayyen bir zamanda **emin***in evinde meseleler görüşülür ve ilgili konularda ortaklaşa karar alınırdı. Mısır'da uygulanan Osmanlı kanunnâmesinde buradaki âmillerin görevleri belirlenmiş ve tâbi oldukları nizam, kanun maddesi haline getirilmişti. Bu âmillerin başında bir **emin** bulunurdu.

Âmil kelimesinin yanı sıra Osmanlılar'da, Gazneliler'de ve Kırım Türkleri'nde, aynı anlamda olmak üzere **ameldar** kelimesine de rastlanmaktadır. Genellikle Farsça'nın devlet dili olduğu ülkelerde yine âmilin eş anlamlısı olarak **ameldar**, **kârdar**, **kârdan** terimlerinin kullanıldığı görülür (bk. *İA*, I, 403). Osmanlı kaynaklarında bu anlamda **iş eri**, **iş-güzâr** ve **maslahat-güzâr** tabirleri de bulunmaktadır.

Fıkıh kaynaklarında âmil daha çok zekât memuru olarak ele alınmakta ve bununla ilgili bilgiler zekât bölümünde verilmektedir. Mâverî, zekât âmillerini geniş yetkili âmil (tefvîzî) ve sınırlı yetkili âmil (tenfîzî) olmak üzere ikiye ayırır (bk. *el-Ahkâmü's-sultâniyye*, s. 148-149). Geniş yetkili âmil zekâtla ilgili her türlü muameleyi yapmaya ve çıkan ihtilâfları kendi ichtihadına göre çözmeye yetkilidir. Sınırlı yetkili âmil ise sadece kendisine verilen yetki çerçevesinde görevini yürütmek, bir ihtilâf çıktığında kendi görüşünü değil devlet başkanının görüşünü uygulamak zorundadır. Yine zekât âmillerinden bir kısmının zekâtı hem toplamak hem dağıtmakla, diğer kısmının ise sadece toplamakla görevli olduğu görülmektedir.

Zekât âmilinin müslüman, tam ehliyetli, güvenilir (emin), zekât hükümlerine vâkıf ve hür olması gerekmektedir (âmilde bulunması gereken nitelikler konusunda geniş bilgi için bk. Ebû Yûsuf, s. 115-116). Müslüman olma şartı yalnız geniş yetkili âmiller için söz konusudur, diğerleri zimmî de olabilir. Ayrıca fıkıh âlimleri arasında ağırlık kazanan görüşe göre zekât âmillerinin Hz. Peygamber soyundan olmaması gerekmektedir. Zira âmillerin maaşları zekât gelirlerinden karşılanır. Halbuki Hz. peygamber soyundan gelenler zekât alamazlar. Fakat âmillerin maaşlarının zekâtтан bir pay değil, yaptıkları iş karşılığında bir ücret olduğunu ileri sürenler, Hz. Peygamber soyundan gelenlerin de âmil olarak çalışabileceği görüşündedirler (bk. *AL*).

Maaşları zekât gelirlerinden karşılanan âmiller sadece zekât âmilleridir. Devlet teşkilâtında bu ad altında çalışan diğer memurların maaşları zekât gelirlerinden karşılanamaz. Zekât memuruna yaptığı işle orantılı bir ücret verilir. Bunun miktarı şartlara göre değişebilir. İslâm'ın ilk dönemlerinde bu maaşın oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Yalnız İmam Şâfiî, zekât geirlerinin hak sahipleri arasında sekiz eşit parçaya bölünerek dağıtılacağı görüşünden hareketle, âmiller sınıfına da, yaptıkları iş ne olursa olsun, sekizde bir pay verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir. Ancak bu payı aşmamak veya daha az almamak şartıyla âmiller kendi aralarında farklı pay alabilirler. Zekât âmillerinin ücrete hak kazanabilmesi için fakir olması şart değildir. Hz. Peygamber zekâtın beş kişi müstesna zengine helâl olmayacağını belirtmiş ve beş kişi arasında zekât memurlarını da saymış-

tır (bk. Ebû Dâvûd, "Zekât", 25). Zekât işinde çalıştığı halde ondan pay almak istemeyen Ömer'e Hz. Peygamber, "Bunu al, ihtiyacın yoksa sadaka olarak dağıt" demiştir (Buhârî, "Aḥkâm", 16).

BİBLİYOGRAFYA :

Wensinck, *Mu'cem*, "arîf", "âşir", "câbî", "emîn", "hâzin", "sâî" ve "muşaddık" md.leri; *el-Muvaṭṭaʿ*, "Zekât", 17; Buhârî, "Aḥkâm", 16; Ebû Dâvûd, "Zekât", 25; Ebû Yûsuf, *el-Ḥarâc*, s. 38-39, 86-87, 115-116, 125-131, 202; Şâfiî, *el-Üm*, II, 65; İbn Hişâm, *es-Sîre*, III, 4; Ebû Ubeyd, *el-Emvâl*, s. 68-69, 596-597; İbn Sa'd, *eṭ-Tabakât*, III, 153; Belâzûrî, *Fütûḥ* (Rıdvân), s. 81, 115-116, 220-221, 377-378; Taberî, *Târîḥ*, Kahire 1939-58, II, 617; İbn Abdürabbih, *el-İkdu'l-ferid*, I, 14-15; Cehşiyârî, *Kitâbü'l-Vüzerâ ve'l-küttâb* (nşr. Mustafa es-Sekkâ v.dğr.), Kahire 1938, s. 12, 51; Mâveridî, *el-Aḥkâmü's-sultânîyye*, Kahire 1298, s. 145-149, 157; Serahsî, *el-Mebûsât*, III, 9; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme* (trc. Nurettin Bayburtlugil), İstanbul 1981, s. 46, 76, 221, 231, 235; Bâcî, *el-Müntekâ*, Kahire 1332, II, 153, 156; Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 44; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, II, 654; VI, 202-203, 426, 654; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, Kahire 1303, II, 161, 201, 203; III, 23, 114, 154, 159; VIII, 51; Münzirî, *et-Terğîb ve't-terḥîb*, Beyrut 1968, I, 144-145; Makrîzî, *İmtâ'u'l-esmâ*, Süleymaniye Ktp., Amca Hüseyin Paşa, nr. 354-357, IV, 2099; Kalkaşendî, *Şubḥu'l-a'sâ*, I, 91; VIII, 56; XIII, 337-338; Aynî, *Ümdetü'l-kârî*, İstanbul 1308-10, IV, 429; Süyûtî, *Târîḥu'l-hulefâ* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1371/1952, s. 20; A'yanü's-Şî'a, VIII, 56; Abdülhay el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, I, 225, 228, 267-268; Muhammed Kürd Ali, *el-İdâretü'l-İslâmiyye*, Kahire 1934, s. 8, 13-14; Uzunçarşılı, *Medhal*, s. 364; a.mlf., *Merkez-Bahriye*, s. 342; Barkan, *Kanunlar*, I, 22, 23, 44, 91, 94, 102, 108, 214, 365-367; S. A. Q. Husainî, *Arab Administration*, Madras 1948, s. 19-20, 44; U. Heyd, *Studies in Old Ottoman Criminal Law*, Oxford 1973, s. 14, 89, 242, 245, 295, 297; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi*, II, 951, 966, 1043; Reşat Genç, *Karahanlı Devlet Teşkilâtı*, İstanbul 1981, s. 263; Salih Tuğ, *İslâm Vergi Hukukunun Ortaya Çıkışı*, İstanbul 1984, s. 105; M. Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, Ankara 1984, II, 16, 230, 273; Celâl Yenigöçer, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul 1984, s. 73-76, 203; Ömer Rıza Doğrul v.dğr., "Âmil", *İTA*, I, 384-402; M. Fuad Köprülü, "Âmil", *İA*, I, 402-404; A. A. Duri, "Âmil", *El*² (İng.), I, 435-436; C. E. Bosworth, "Âmel", *Elr.*, I, 930-931.

MEHMET ERKAL

ÂMİLİ, Bahâeddin

(بہا الدین العالمی)

Bahâüddîn Muhammed b. Hüseyin
b. Abdissamed el-Âmilî
(ö. 1031/1622)

Şeyh Bahâî diye tanınan İranlı âlim.

Lübnan'da Cebeliâmil bölgesinde bulunan Ba'lebek'te doğdu (953/1546-47). Babası ile birlikte İran'a giderek o devirde Safevî hânedanının başşehri olan

Kazvin'e yerleştiler. Âlim yetiştiren bir aile içinde dünyaya geldiğinden daha küçük yaşlarda ilme karşı kendisinde merak uyandı ve ilk olarak babasından Arapça, hadis, tefsir, fıkıh okudu. Din âlimi olan babası bir müddet sonra Herat'a müftü tayin edilince kendisi Kazvin'de tahsiline devam etti. On yıl süren öğrenim hayatı boyunca devrin tanınmış âlimlerinden kelâm, felsefe, riyâzî ilimler ve tıp tahsil etti. Daha sonra Kudûs'e giderek Muhammed el-Makdisî'den *Şaḥîḥ-i Buḥârî* okudu. Öğrenimini tamamladıktan sonra Herat'a yerleşti; bundan sonraki hayatını eser telif etmekle, Kâzimiyye ve Necef'te talebe okutmakla ve otuz yıl süren seyahatlerle geçirdi. I. Şah Abbas tarafından takdir edilerek kendisine şeyhülislâm unvanı verildi. Daha sonra zâhidâne bir hayat yaşamaya başladı. Derviş kılığında Mısır, Irak, Hicaz, Suriye ve Anadolu'yu gezdi; seya-

hatlerinde çeşitli âlim ve zâhidlerle görüştü; bazı eserlerini de bu sırada yazdı. Seyahatten döndükten sonra İsfahan'a yerleşti. 13 Şevvâl 1031'de (21 Ağustos 1622) vefat etti; cenazesi Tûs'a (Meşhed) nakledilerek orada defnedildi. Bazı kaynaklarda vefatı ile ilgili olarak 1030 (1621) ve 1035 (1626) tarihleri de verilmektedir. Mezarı günümüzde de ziyaret edilmektedir. Âmilî, âlimler arasında benzerine ender rastlanan efsanevî bir şöhrete sahip olmuş, servete ve makama önem vermeyen, insanları iç âlemleri ve yaptıkları iyi işlerle değerlendiren mütevazî şahsiyetiyle herkesin gönlünde yer etmiştir. Bazıları tarafından ise XI. yüzyılın müceddid'i olarak kabul edilmiştir.

Âmilî'nin, *Hulâsatü'l-eşer* gibi bazı kaynaklarda Sünnî olduğu rivayet edilmekte ise de diğer kaynaklarda onun samimi bir Şîî olarak hayatını sürdürdüğü üzerinde ısrarla durulmaktadır. Bu kaynaklarla kendisine ait bazı eserlerin incelenmesinden mutaassıp bir âlim olmadığı ve şeriata ters düşmeyen bir tasavvuf görüşüne sahip bulunduğu anlaşılmaktadır. Ders halkasında yetmişmiş ve kendisinden icâzet almış sayıları otuza varan âlimlerin isimleriyle hayat hikâyeleri kaynaklarda mevcuttur. Yaşadığı dönemin hemen bütün ilim dallarında eser vermiş, dinî ilimlerdeki otoritesinin yanı sıra daha çok pozitif ilimlerdeki çalışmalarıyla tanınmıştır. Şevki Celâl, *Riyâziyyâtü Bahâ'iddîn el-Âmilî* (Halep 1976) adlı eserinde onun bu yönünü ele almış, Muhammed Altuncî de *Bahâ'üddîn el-Âmilî* (Dimaşk 1986; Beyrut 1406) adlı monografisinde onu edip, şair ve âlim olarak incelemiştir. Yazdığı eserler İran'da, Irak'ta ve Osmanlı ülkesinde asırlarca okutulmuştur. Ana dili Arapça olduğu halde Farsça yazdığı manzum eserleri, bilhassa Mevlânâ'yı örnek alarak terennüm ettiği didaktik mesnevileri kendi türünde başarılı sayılır. Şiirlerinde Bahâî mahlasını kullanmıştır.

Eserleri. Âmilî'nin kaleme aldığı doksan kadar kitap ve risâlenin en önemlileri şöylece gruplandırılabilir:

Tefsir. 1. *Tefsîrü'l-urveti'l-vuşkâ*. Fâtiha sûresinin tefsiridir (Tahran 1319, 1321). 2. *Ḥâşiye 'alâ tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî* (*Ḥâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl*). Eserin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunmaktadır (Şehid Ali Paşa, nr. 195, 144 varak). Ayrıca *Aynü'l-hayât* adlı yarım kalmış bir tefsirinden de söz edilmektedir (bk. Kays Âl-i Kays, III, 412).

Bahâeddin Muhammed el-Âmilî'nin *Ḥâşiye 'alâ tefsîri'l-Kâdî Beyzâvî* (*Ḥâşiye 'alâ Envârî't-tenzîl*) adlı eserinin ilk sayfası (Nuruosmaniye Ktp., nr. 484, vr. 1^b)

